

Veljko Rus, Frane Adam:
MOČ IN NEMOČ SAMOUPRAVLJANJA
Cankarjeva založba, Ljubljana 1986

Pri Cankarjevi založbi v Ljubljani je 1986. leta izšla knjiga avtorjev Veljka Rusa in Franeta Adama z naslovom Moč in nemoč samoupravljanja.

Kot pisec recenzije knjige obžalujem dejstvo, da je pri nas pot od empirične faze raziskave do objave njenih rezultatov tako dolga in da tudi od objave pomembnih družboslovnih del do odmevov nanje v strokovni javnosti pogosto preteče preveč časa. Družbeni in strokovni kontekst, v katerega lahko umestimo pričujoče delo, je sicer danes res bolj naklonjen razmišljanju obeh avtorjev, bi pa zato delo bilo toliko bolj zaželeno še pred nekaj leti.

Avtorja v uvodu knjige pojasnjujeta, da kljub dvema avtorskima prispevkoma "oba dela knjige povezuje težnja po nekonvencionalnem pristopu k preučevanju socialne moči v samoupravnih delovnih organizacijah". Originalnost njunega pristopa lahko bralec po prebranem delu samo potrdi, saj se dokazuje v stalnem soočanju njunih ugotovitev s teoretskimi koncepti ter z rezultati pri nas in v tujini opravljenih raziskav o moči. K čemur pozivata, avtorja tudi sama upoštevata, namreč uporabljata akumulirano znanje stroke pri generalizaciji svojih ugotovitev in s tem zmanjšujeta pomanjkljivosti uporabe enega samega metodološkega pristopa. Njuna samorefleksija (po mojem mnenju na tak način prisotna le v redkih delih), nam tako omogoča, da si ustvarimo lastno mnenje o njunih teoretskih spoznanjih, tako v primerjavi s tistimi spoznanji drugih avtorjev, ki jih potrjujejo, kot tistimi, ki jim nasprotujejo.

Avtorja v knjigi teoretska spoznanja preverjata z rezultati študij primerov: oba sta najprej z opazovanjem z udeležbo izvedla preliminarno raziskavo v delovni organizaciji, v kateri sta bila zaposlena, nato pilotsko raziskavo v gradbenem podjetju, v zadnji fazi pa raziskavo v dveh industrijskih delovnih organizacijah, v katerih je bil uveden ukrep družbenega varstva. Pri tem sta poleg že omenjene metode opazovanja z udeležbo uporabljala (pol)strukturirane intervjuje in kvalitativno analizo vsebine. Analiz primerov, ki so podrobno opisane v knjigi, na tem mestu ne bom povzemala. Opozorila bi le na dejstvo, da je apolitičnost oz. pomanjkanje tematizacije (ta in drugi pojmi bodo obrazloženi v nadaljevanju) pri PK in NK delavcih "zožila politično dogajanje na srednjo in višjo strukturo, znotraj katere so se pojavljale skupine in koalicije" (str. 83) in da je zato tudi večina respondentov iz srednjih in višjih struktur v delovnih organizacijah. Tako je mogoče, da so definicije situacij - v kolikor temeljijo na mnenju respondentov - pristranske, saj situacije namesto molčeče in neaktivne večine definirajo protagonisti koalicij, ki pa niso le bolj sposobni tematizirati, temveč tudi vsiliti lastno definicijo situacije.

V nadaljevanju bom predstavila teoretske zaključke, ki jih avtorja izvajata iz študij primerov, ter njune observacije o globalnem sistemu naše družbe, ki temeljijo na njunem siceršnjem teoretskem in empiričnem raziskovalnem delu.

V prvem delu knjige Veljko Rus opozarja na dejstvo, da vzhodnoevropske družbe niso naklonjene proučevanju moči, saj politokracija ne želi razkrivati obstoječih političnih neenakosti. Istočasno družboslovna teorija v svetu proučuje že prehod iz tradicionalnih v moderne sisteme moči, ki potekajo od makro- k mikro-regulaciji družbe, od sistema moči kot lastništva k sistemu moči kot strategiji odločanja, od sistema moči kot prisile k sistemu moči kot kontroli ipd.. Institucionalizirani samoupravni sistem, za katerega avtor pravi, da bi lahko pospešil prehod iz tradicionalnega v moderni sistem moči, pa v sebi skriva tudi nevarnost panoptikuma, tj. prostora, v katerem je mogoče iz centra neovirano nadzorovati vse člane družbe ali organizacije. Kjer obstaja samoupravljanje poleg tradicionalnega sistema moči, ki je organiziran kot politični sistem državne moči, ali poleg sistema, kjer državo nadomesti mešana ekonomija, kjer se kot v (neo)korporativizmu centralna moč deli med državo,

sindikati, regionalnimi in strokovnimi združenji, skratka med več subjekti, je nevarnost panoptikuma majhna. Kjer pa pride do pojava populizma, t.j. do ideološke identitete med splošnimi in skupnimi interesi, in se ob monolitni in centralizirani oblasti širi na nižjih ravneh direktna demokracija, elita politične moči lahko popolnoma kontrolira množice, saj so povsem transparentne. Jugoslovanska družba, meni avtor, niha med populističnim in korporativističnim sistemom politične moči. Tak globalni sistem imamo torej pred očmi, ko se lotimo proučevanja moči v delovnih organizacijah.

V. Rus tudi delovno organizacijo v skladu z modernimi koncepti moči obravnava kot politično (in ne le ekonomsko) tvorbo, v kateri "poteka prerazdelitev moči preko procesov nastajanja in razpadanja koalicij" (str. 29). Enote analize predstavljajo avtorju procesi odločanja v delovni organizaciji. Časovna dimenzija pa je prisotna tudi v njegovi definiciji moči, ki jo razume kot "proces, v katerem kontrola nad viri (moči, op.D.V.) prehaja v aktiviranje teh virov in v oblikovanje odnosov (ne)moči" (str. 36). S tem avtor tudi kritizira tiste sodobne teorije, ki moč enačijo samo s kontrolo virov. Vpelje pa še eno novost v pojmovanje moči, ki ji avtorja v knjigi nasploh odmerjata veliko pozornost, t.j. pojem negativne moči. Pozitivna moč ali indukcija je izvajanje moči, negativna moč ali rezistenca pa je nasprotovanje ali upiranje izvajanju moči. O razmerju moči lahko govorimo šele tedaj, ko gre za razmerje med obema vrstama moči, saj nas šele pojav rezistence opozori, da je prisoten tudi pojav indukcije. Menim, da je na ta način razširjeno pojmovanje moči še posebej pomembno pri proučevanju družb, kakršna je jugoslovanska, v kateri je izredna razširjenost oblik pasivne rezistence (ob majhni uporabi kontramoci, kot dokazuje zlasti F. Adam) empirično dejstvo, ki je vidno takorekoč na vsakem koraku, a je v teoretski refleksiji bilo zanemarjeno. Na takih teoretskih predpostavkah avtor v nadaljevanju izoblikuje več shem fenotipov moči. Večnivojske sheme so hipotetične narave in ilustrativne opisne variable pojavnih oblik moči ter kot take koristne napotek za empirično raziskovanje. Za razumevanje procesa moči pa je pomembna časovna shema fenotipov moči, ki predstavlja zaokrožen cikel: viri moči - možnosti indukcije moči - oblike rezistence - načini premagovanja rezistence - učinki uporabe moči (str. 40). Avtor v tekstu združuje dve fazi - oblike rezistence in načine njenega premagovanja, ker meni, da je preveč elementov za njuno razlikovanje še nepoznanih. Na tem mestu pa se mi zastavljajo nekatera vprašanja: če ni pozitivne brez negativne moči in če je rezistenca "prvi neposreden učinek uporabne moči" (str. 40), ali ne gre v večji meri za časovno soupadanje kot za zaporednost teh faz; ali možnosti indukcije ne implicirajo že načinov premagovanja rezistence; ali ravno indukcija sama ne odpira ali zapira prostor za pojav prav določenih oblik rezistence (če odmislimo faktorje okolja, ki prav tako vplivajo na možnost pojava takih ali drugačnih oblik rezistence)?

Procesi odločanja v delovni organizaciji, ki predstavljajo tipičen cikel moči se, kot smo že omenili, odvijajo med koalicijami in protikoalicijami. Nastajanje koalicij je izrazito političen proces, v katerem se skupine zaradi skupnih interesov in idejne sorodnosti združujejo v kompleksne agregate, ki so sredstvo za povečanje moči skupin.

Namesto podobe ideala skupnosti, s katero se še vedno enači samoupravljanje, imamo tako pred sabo podobo delovne organizacije z različnimi interesnimi skupinami, koalicijami, konflikti in pogajalnimi procesi med njimi. Z vidika idealne, harmonične skupnosti so take neformalne skupine bile vedno moralno obsojane, največkrat primerjane s klikami (ki skušajo na silo uveljaviti partikularne na škodo skupnih interesov), po avtorjevem mnenju pa brez njih "ostanejo zaposleni množica anonimnih posameznikov, podrejenih institucionalnemu sistemu" (str. 97).

Tudi Frane Adam v drugem delu knjige odkriva v jugoslovanskih delovnih organizacijah obstoj neformalne organizacije. Z vidika interpretativne paradigme kot ene izmed teorij neformalne organizacije je že sama formalna organizacija "produkt neformalnih vsakdanjih interakcij in interpretacij 'situacije'" (str. 214). Akterji oz. člani organizacije v procesu interakcij oz. interpretacij oblikujejo v skladu s svojimi interesi lastno definicijo situacij in potem delujejo v skladu z njo; njihovo delovanje torej ni v celoti opredeljeno s formalnimi vlogami in institucionalnimi pravili. Posamezniki situacije definirajo preko interpretativnih shem, t.j. bodisi s tematizacijo (ta predpostavlja

samorefleksijo in učenje iz novih izkušenj), bodisi z obrambo (njena funkcija je harmonizacija, nivelizacija in eksteriorizacija ogrožujočih tem) ali z redukcijo (ta nepoznane teme in situacije zveja na že znane in utečene). Avtor predpostavlja povezanost med različnimi definicijami situacij in vedenjskimi vzorci ter oblikovanjem in razkrajanjem (ne)formalnih skupin in koalicij. Npr., kjer prevladujeta obramba in redukcija ob asimetrični porazdelitvi moči, "lahko pričakujemo obstoj močne in stabilne dominantne neformalne skupine ali koalicije", v primeru pa, da se "tematizacija razširi na več posameznikov in skupin, nastane protikoalicija" (str. 164). Če se strinjam s trditvijo v prvem delu stavka, pa mi druga trditev vzbuja določene pomisleke: sama razširitev tematizacije na več posameznikov se mi namreč še ne zdi zadosten (čeprav je nujen) pogoj za to, da bodo ti posamezniki tudi dejansko oblikovali novo koalicijo. Zdi se mi verjetno, da posamezniki, kljub temu, da tematizirajo situacijo, zaradi raznih ovir ostajajo osamljeni in se vedno in nujno ne povezujejo med seboj v skupine.

Vzroke za nastanek neformalne organizacije ali kvaziinstitucije, kakor jo tudi imenuje, avtor natančno analizira. Povzela bom tiste, ki so po njegovem mnenju bistveni.

Po obširnem pregledu jugoslovanskih socioloških raziskav zadnjih dvajsetih let o porazdelitvi moči avtor najprej zavrne tezo o demokratični porazdelitvi vpliva s protargumenti metodološke narave. (Če govorim o stilu pisanja drugega dela knjige kot celote, se mi zdi, da ta oddelek izstopa po polemičnem tonu in ekstenzivnosti). Nato pa avtor pritrdi raziskovalcem (Županovu, Arzenšku, Obradoviću in drugim), ki ugotavljajo oligarhično porazdelitev moči v delovnih organizacijah. V takem stanju, ki je v nasprotju z normativno ureditvijo in s tem formalno neregulirano, so zaposleni prisiljeni uporabljati neformalne kanale za izražanje svojih interesov. Uprava zato, ker je koncentracija moči v njenih rokah nelegalna, delavci pa zato, ker nimajo institucionalnih možnosti za oblikovanje organizacije, ki bi bolje od sedanje (sindikata) zastopala njihove interese. Delavci se zatekajo predvsem k uporabi pasivne rezistence, ki je kot oblika negativne moči neorganizirana in difuzna in teži k blokiranju indukcije, kaže pa se v oblikah, kot je upočasnjeno delo, izostajanje z dela, fluktuacija ipd. Veliko manj uporabljajo kontramoč, ki je racionalna in organizirana ter ima za cilj ne le blokado, temveč tudi modifikacijo indukcije. Na ta način se povečuje le negativna, ne pa tudi pozitivna moč delavcev, medtem ko se vodilne strukture zatekajo le k še subtilnejšim oblikam manipulacije. Izid tako ni večja egalizacija moči, temveč medsebojna blokada nosilcev moči, ko nosilci pozitivne moči ne morejo premagati rezistence, nosilci pasivne rezistence pa ne modificirati pozitivne moči.

Drugi vzrok za pojav kvaziinstitucije moramo iskati v dualistični organizacijski shemi delovne organizacije, v kateri prihaja do konflikta med participatorno in hierarhično strukturo v njej. Ker ta konflikt s konceptom samoupravnega podjetja očitno ni razrešljiv, zaposleni iščejo neformalne oblike njegovega razreševanja. V naših delovnih organizacijah nastaja privid permanentne anomične situacije, ki ga reproducira teza o razkoraku med normativnim in stvarnim. Vendar dejansko člani organizacij kljub razpadu normativnega in pravnega sistema uravnavajo svoje vedenje po nekih drugih normah, ki živijo v "ilegali". Anomičen je torej v resnici sam normativni sistem, na to situacijo pa se ljudje po mnenju avtorja odzivajo na dva prevladujoča načina - z ritualizmom in umikom. Ljudje se držijo samoupravnega rituala, da bi se izognili sankcijam, institucionalna sredstva postajajo sama sebi namen, pristajanje na cilje pa le še deklarativno; ali pa zavračajo tako institucionalna sredstva kot kulturne cilje. Če pa prevladujeta ritual in umik, lahko tudi pričakujemo, da so med člani organizacije redki procesi tematizacije. Prevladujeta pač redukcija in obramba, za kateri so značilni površinski in rutinski načini obnašanja.

Avtor duhovito pravi, da je v naših razmerah realiteta "tisto, česar še ni, pa bo in mora nastopiti" (str. 200). Zaenkrat ta realiteta lahko reproducira le kvaziinstitucije: "Takšen razvoj ni deformacija, ni odklon od 'dobre ideje', ampak edina možna uresničitev določene oblike samoupravljanja, ki je potekalo v čisto določenih razmerah in okvirih" (str. 248).

Na koncu povejmo še, da avtor vidi možen izhod iz obstoječe situacije predvsem v institucionalizaciji industrijskega konflikta, uvedbi tržne regulacije in prestrukturiranju

gospodarstva. Bistvene aktualne spremembe v politični in zakonodajni operaciona-
lizaciji izhodov iz obstoječe situacije pa, lahko rečemo, za nazaj potrjujejo vrednost
pričujoče knjige ne le za strokovno javnost.

Darinka Vrečko